
Teorija moći Niklasa Luhmanna
Moć kao komunikacijski medij

Nenad Zakošek

U svojoj knjizi »Moć« (*Macht*, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1975) Niklas Luhmann razrađuje osebnju teoriju moći. Zadatak je toga teksta da objasni osnovne postavke te teorije. Luhmann vrlo sistematično izvodi kategoriju moći kao komunikacijskog medija iz vlastitih općih teorijskih stavova. Utemeljujući teoriju moći na teoriji simbolički generaliziranih komunikacijskih medija, on se nastavlja na radove Talcotta Parsonsa, Karla Deutscha i Davida Eastona, čime implicite odbacuje pristupe koji polaze od određenja moći kao dominacije (bez obzira na to da li su behaviorističke, strukturalističke ili kritičkoteorijske provenijencije). Pri tome on inzistira na ocjeni da se samo unutar jedne opće teorije društva može plodno pristupiti fenomenu moći. Naime, samo s pozicija opće teorije društva moguće je, kao što to Luhmann čini, pitati za funkciju tvorbe moći.

Specifičnost Luhmannove teorije moći proistječe iz osebnog metodologijskog utemeljenja njegove teorije društva koja ujedinjuje spoznaje kibernetске systemske teorije s osnovnim fenomenologijskim stavom. Od kibernetске teorije on preuzima poimanje razlike sistem/okolina kao razlike u kompleksnosti te shvaćanje da svaki sistem selekcijskim mehanizmima svodi kompleksnost okoline na upotrebljiv informacijski sadržaj. Polazeći, dakle, od opće teorije sistema, Luhmann te spoznaje prenosi na sociologiju kao teoriju socijalnih sistema. Pretpostavljajući dosljednu funkcionalnu analizu jednom strukturalnom utemeljenju razmatranja funkcionalnih sveza (kao što je slučaj kod Parsonsa), Luhmann pita: što je funkcija tvorbe socijalnih sistema? To je »redukcija kompleksnosti svijeta«. Specifičnost socijalnih sistema je smisljena redukcija kompleksnosti svijeta. Smisao kao selekcijska instancija reducira kompleksnost tako što se odbačene mogućnosti ne ukidaju, nego ostaju latentno prisutne, čime je osigurana kontingencija ljudskog doživljavanja i djelovanja. Ili, kako to sam Luhmann definira, smisao je »oblik prerade doživljavanja koji integritira aktualnost doživljavanja s transcendencijom drugih mogućnosti«, te omogućuje održanje sistema u uvjetima visoke kompleksnosti. Društvo je, pak, za Luhmanna, onaj socijalni sistem čija struktura odlučuje koju ra-

zinu kompleksnosti čovjek može pretvoriti u smisleno doživljavanje i djelovanje.

Takvo poimanje funkcije socijalnih sistema kao redukcije kompleksnosti svijeta, odnosno selekcije mogućnosti, te objašnjenje uloge smisla u tom procesu, odaju Luhmannovu fenomenologijsku inspiraciju: poimanje svijeta i smisla kao intersubjektivno konstituiranih, pri čemu je svijet shvaćen kao kontingencija, »horizont mogućnosti«, a smisao kao strategija selektivnog ponašanja u uvjetima visoke kompleksnosti, preuzeto je, kako on pokazuje, od Husserla.

Luhmannova sinteza kibernetičke teorije sistema i fenomenologije još više dolazi do izražaja kao eksplikacije njegove teorije komunikacijskih medija koju primjenjuje u analizi fenomena moći. Luhmann ističe da je komunikacija jedan od temeljnih procesa društva: ona pripada socijalnoj dimenziji smislenosti društvenog sistema, kao što evolucija pripada vremenskoj, a diferencijacija stvarnoj. Komunikacija omogućuje prenošenje selekcijskih učinaka, što je, s obzirom na ograničene selekcijske kapacitete pojedinca, nužna pretpostavka zbivanja društvenog života. Smislom reducirana kompleksnost svijeta komunikacijskim procesima posreduje pojedinačno ponašanje.

Metodologijski se nastajanje komunikacijskih medija utemeljuje u životnom svijetu ljudi kao obzoru njihova »faktičkog zajedničkog života« u kojem se doživljavanje i djelovanje odvija na temelju svakodnevnih interakcija koje posjeduju neproblematičnu i neproblematiziranu izvjesnost svijeta. Osnovni uvjeti tog svijeta ne mogu se ukinuti zbog ograničenosti čovjekove sposobnosti za svjesnu preradu doživljaja, i nikakav razvoj ili prosvjećivanje ne mogu promijeniti njegovo ustrojstvo. Upravo zato životni proces ljudi potrebuje tehnike — instrumente »odterećenja smisleno prerađenih procesa doživljavanja i djelovanja od prihvatanja, formuliranja i komunikativne eksplikacije svih smislenih odnosa koji su implicirani« — da bi se na razini društvenog sistema omogućilo povećanje učinka selekcijskog prenošenja. Kod pojedinaca se tehnika pojavljuje kao automatska prerada informacija. Tek je tehnikom omogućeno djelovanje i mijenjanje svijeta a da se granice svijesti i životnog svijeta ne prekorače. A upravo je izdavanje komunikacijskih medija za Luhmanna »pojavní oblik tehnike«.

Evolucijskoteorijski gledano, pojavljivanje komunikacijskih medija uzrokovano je nužnošću da se u uvjetima rastuće diferencijacije i kontingencije društva osigura prenošenje selekcijskih učinaka. Kod primitivnih društava redukcija kompleksnosti svijeta vrši se neposredno-konkretnom zajedničkom konstrukcijom zbilje u kojoj sudjeluju svi članovi društva. Kompleksnija društva, međutim, potrebuju izdvojene komunikacijske medije koji omogućuju prenošenje selekcijskih učinaka u obliku njihove reprodukcije u uvjetima različitim od njihova nastanka, a bez ponavljanja samog redukcijskog čina. Komunikacijski je medij, dakle, »dodatna ustanova uz jezik koja u potrebnom opsegu osigurava prenošenje redukcijskih učinaka«. Osnovni komunikacijski mediji su istina, moć, novac i ljubav. Specifičnost moći je u tome što, za razliku od drugih komunikacijskih medija, reducira kompleksnost djelovanjem, a ne doživljavanjem, odnosno prenosi »djelatne redukcijske učinke«.

Luhmann prenošenje selekcijskih učinaka općenito određuje kao utjecaj. On je omogućen »zajedničkom smislenom orijentacijom« sudionika komunikacijskih procesa. Smisao se, pak, konstituira u vremenskoj, stvarnoj i socijalnoj dimenziji. Upravo njegovo generaliziranje omogućuje prenošenje selekcijskih učinaka. Smisao se generalizira tako što se oslobađa razlika s obzirom na spomenute dimenzije: on postaje nezavisan od vremena, temâ i aktera doživljavanja; s Luhmannom rečeno, on se tehnicizira. Taj proces dovodi do zamjene nediferencirane kategorije utjecaja specijaliziranim komunikacijskim medijima. Specifičan oblik prenošenja selekcijskih učinaka jest utjecaj koji nastoji izazvati ne samo doživljavanje nego i djelovanje. Luhmann postavlja pitanje: kako se prenošenje selektivnih mogućnosti pojavljuje onome na koga se utječe i kako se potiče na djelovanje? Odgovor je: kao generaliziranje motivacija za djelovanje autoritetom (u vremenskoj dimenziji), ugledom (u stvarnoj dimenziji) i vodstvom (u socijalnoj dimenziji). Tim vidovima utjecaja pojedinac je motiviran da se ponaša na određeni način zato što se i prije tako ponašao (autoritet), zato što se i u drugim situacijama tako ponaša (ugled) ili zato što se i drugi tako ponašaju (vodstvo). Radi se, dakle, o relativno prirodnim oblicima generaliziranja motiva koji su međusobno povezani te tematski i kontekstualno vrlo ograničeni. Ta ograničenja čine nužnim njihovo prevladavanje izdvajanjem komunikacijskog medija moći.

U čemu je, međutim, specifični redukcijski učinak moći koji, s jedne strane, čuva konzistentnost životnog svijeta ljudi, a s druge, omogućuje komuniciranje u visoko kompleksnim društvima? Luhmann misli da se on sastoji u tome što se svojevrsnim »binarnim kôdom«, koji kombinira komplementarne alternative, mnogobrojni i raznovrsni procesi shematiziraju u alternativu koja se može prihvatiti ili odbaciti. Moć pretpostavlja da oba partnera u komunikacijskom procesu, posjednik moći i podanik, djelatno selektiraju mogućnosti. Selekcijski se učinci prenose posredstvom negacija — alternativâ djelovanja koje oba partnera žele izbjeći, pri čemu su preferencije tako raspoređene da postoji veća vjerojatnost da će posjednik moći, a ne podanik, izvršiti nepoželjnu alternativu — neposredno ispoljavanje fizičke sile. Komunikacijski proces moći pretpostavlja zapravo neposrednu odsutnost prisile. Prisila ukida selekcijsku djelatnost podanika, a time i samu moć, jer moć je to veća što su veće i raznolikije mogućnosti selektiranja kod oba partnera. Moć djeluje preko anticipiranja i očekivanja, i u tome se sastoji njeno osebujno svojstvo simbolički generaliziranog komunikacijskog medija.

Međutim, moć se ipak nalazi u specifičnom odnosu prema fizičkoj sili. Naime, fizička je sila transcendentna samom komunikacijskom mediju moći, ali je unekoliko njegova pretpostavka i uopće preduvjet izdvajanja kao posebnog medija. Luhmann ovdje poseže za nekim temeljnim postavkama kibernetičke teorije: komunikacijski su procesi simboličke interakcije koje su nužno posredovane s organskom razinom. Upravo je to posredovanje funkcija fizičke sile u odnosu na moć. Ono je odnosni okvir svake simboličke (svjesne) interakcije, jer sudionici komunikacijskog procesa, dakako, nikada ne mogu odbaciti svoj organski supstrat — ili, kako Luhmann kaže, oni su »zajednički podvrgnuti uvjetima i ograničenjima selektivnosti na

osnovi svoje fizičko-organske egzistencije«. Uređenje odnosa između simboličke i organske razine Luhmann naziva »simboličkim mehanizmima«. Za sve komunikacijske medije taj organski okvir predstavlja čovjekov ograničen kapacitet prerade informacija. A kao što je fizička sila organska pretpostavka konstituiranja moći, tako istu ulogu ima i zadovoljenje potreba u odnosu na novac, opažanje u odnosu na istinu, a seksualnost u odnosu na ljubav.

U suvremenim visoko kompleksnim društvima sami simbiotički mehanizmi bivaju posredovani organizacijama — primjerice, zadovoljenje potreba organiziranom trgovinom ili fizička sila akumuliranjem resursa prisile u obliku institucionalizirane nadmoćne sile na određenom teritoriju (dakle vojskom i policijom).

Kakav je, dakle, odnos moći i fizičke sile? Fizička sila nikad ne može biti moć, ali ima ulogu krajnje nepoželjne alternative za kojom može posegnuti posjednik moći. U suvremenim društvima, doduše, dvostrukim se kodiranjem pomoću tzv. binarnog shematizma pravde/nepravde (vidi prijevod) postiže to da pravednost i moć nisu identični. Tu se fizička sila, dobro organizirana i centralizirana, pouzdana, svagda dozivljiva i univerzalno upotrebljiva, pojavljuje kao pretpostavka pravnog poretka i izdvojenog političkog sustava. Odlučujuće pri tome postaje odlučivanje o primjeni fizičke sile. Monopoliziranje tog odlučivanja osnova je izgradnje moderne države koja i sama izrasta u kompleksan sistem koji, dakako, za svoju kontrolu potrebuje druge mehanizme od same sile. Odvijanje komunikacijskih procesa moći, uz pretpostavku pravnog poretka i moderne države, zahtijeva, zbog visoke kompleksnosti unutar koje se događa, da se ne pribjegava krajnjim nepoželjnim alternativama — vršenju prisile. Zato je to stanje, smatra Luhmann, izuzetno osjetljivo na provokaciju kao političku strategiju koja želi izazvati ispoljavanje sile, kao i na revolucionarno djelovanje — ili, kako to Luhmann definira, »posezanje za silom u svrhu promjene sistema čija kompleksnost se ne može kontrolirati«.

Ovaj kratak uvod u Luhmannovu teoriju moći, koji treba da olakša razumijevanje prezentiranog prijevoda, završio bih jednom primjedbom. Čini mi se, naime, da Luhmann u razmatranju odnosa moći i fizičke sile zatvara jedan misaoni krug i približava se teorijama moći kao dominacije. Jer, ako je Luhmannovo nastojanje bilo da poimanjem moći kao simbolički generaliziranog komunikacijskog medija prevlada ograničenja koja implicira definicija moći kao dominacije (kako god da se ova zasniva), te prikaže moć kao apstraktnu simboličku interakciju *djelatnih partnera* koji izbjegavaju nepoželjne alternative, onda se on određenjem fizičke sile kao *univerzalne* pretpostavke konstituiranja moći (a posebno s obzirom na golemo značenje koje organizirana fizička sila zadobiva u modernim društvima — svejedno primjenjuje li se protiv drugih društava — primjerice zemalja trećeg svijeta — ili unutar vlastitog sistema, služi zastrašivanju i borbi protiv systemske opozicije), čini mi se, vraća u krug shvaćanja koja je htio napustiti.